

Belhli ve Belh Nizamiye Medreselerinde Eğitim Alan Âlimlerin İlmî ve Kültürel Hayata Etkisi*

The Impact of the Scholars Educated in Balkh and Balkh Nizamiye Madrasahs on Scientific and Cultural Life

Makale Geliş Tarihi/Article Submission Date
20.05.2025

Makale Kabul Tarihi/Article Accepted Date
01.09.2025

Melek KAYA**

melekkaya6129@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-3083-532X

Özet

Orta çağ İslâm coğrafyasının en gelişmiş şehirlerinden birisi olan Belh, ilmi ve kültürel açıdan büyük gelişmelere sahne olmuştur. Selçuklu şehirlerinin oluşumunda İslâmî karakterler her zaman ön planda olmasından dolayı bu şehirler İslâmî anlamda bir ilim merkezi haline gelmiştir. Belh Nizâmiye Medresesi, büyük bir bilim merkezi olmuş ve burada yetişen âlimler, İslâm dünyasında derin izler bırakmıştır. Bu âlimler, tıp, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir, mantık ve matematik gibi alanlarda derin bilgiye sahipti. Öne çıkan isimler arasında Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465/1073'ten sonra), Ebû Ali Vahşi el-Belhî (ö. 471/1078-1079), Reşidüddin Vatvât (ö. 573/1177), Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) gibi önemli şahsiyetler yer almaktadır. Belh'in bilim ve kültür merkezi olarak önemi, sadece o dönemin değil, sonraki asırlarda da devam etmiştir. Bu çalışmada Belhli ve Belh Nizamiye Medreselerinde eğitim alan âlimler ve ilmî- kültürel hayata katkılarının tespiti amaçlanmaktadır. Bu çerçevede birinci elden kaynak ve araştırma eserleri ışığında konuyla ilgili kaynaklar toparlanarak ilgili içerikler analiz edilip Belh'te yetişen âlimler ve bu âlimlerin ilmi ve kültürel hayata etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belh, Orta çağ, ilmi ve kültürel hayat, Nizamiye Medreseleri, alimler.

Abstract

Belh, one of the most developed cities in the medieval Islamic world, has been the scene of significant intellectual and cultural developments. Due to the Islamic character always being at the forefront in the formation of Seljuk cities, these cities became centers of Islamic learning. The Belh Nizamiyyah Madrasa became a major scientific center, and the scholars trained there left a profound mark on the Islamic world. These scholars possessed deep knowledge in various fields such as medicine, philosophy, hadith, jurisprudence, tafsir, logic, and mathematics. Notable figures among them include Nasir-i Khusraw, Abu Ali Wahshi al-Balkhi, Rashid al-Din Vatvat, Baha'al-Din Walad. The importance of Belh as a center of science and culture continued not only in that era but also in the following centuries. This study aims to reveal the impact of the scholars trained in Belh and the Belh Nizamiyyah madrasahs on intellectual- cultural life. In this context, in the light of first-hand sources and research Works, relevant resources on the subject were collected and the relevant contents were analyzed and an

* Bu çalışma "Selçuklu Devletinin Kuruluşundan Moğol İstilasına Kadar Belh ve Çevresi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

attempt was made to determine the scholars trained in Balkh and the impact of these scholars on scientific and cultural life.

Keywords: *Belh, Medieval, intellectual and cultural life, Nizamiyyah Madrasas, scholars.*

Giriş

Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce Horasan ve Mâverâünnehir denilen bölgede yaşamaktaydı. Bu bölgede Semerkand, Şâs, Nesa, Serahs, Herat, Büst, Tirmiz, Belh, İsferyin, Merv, Tûs ve Nişâbur bulunmaktaydı. Selçuklu şehirlerinin oluşumunda İslâmî karakterler her zaman ön planda olmasından dolayı bu şehirler İslâmî anlamda bir ilim merkezi haline geldi. Mâverâünnehir ve Hârizm şehirlerinde yaşayan Türkler, özellikle Buhara, Semerkand, Belh, Ürgenç gibi şehirler sonradan kurulan yeni şehirlere gelenek göreneklerini yansıttı (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 30). Büyük Selçuklu sınırları oldukça geniş olmasından dolayı İslâm dünyasında seçkin kültür merkezleri burada bulunmaktaydı. Bunlar arasında bulunan Buhara, Fergana, Semerkand, Belh, Merv gibi şehirler bilimsel ve kültürel faaliyetlerini sürekli gelişerek devam ettirmektedir (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 820).

Tarih boyunca Gazneliler, Karahanlılar ve Selçukluların pek çok medrese yaptırdıkları görüldü (Piyadeoğlu, 2012: 18). Özellikle Gazneliler döneminde Sultan Mahmud, Gaznavi medrese benzeri eğitim kurumları yaptırdı, fakat sistemli bir müfredat oluşturamadı. Buna rağmen Gazneliler döneminde pek çok âlim, şehirde inşa edilen cami ve mescitlerde eğitim görerek yetişti. Selçuklu öncesi şahıslar aracılığıyla kurulan medreseler, Selçuklular zamanında Nişâbur, Herat, Merv, Harged, Bûşenc'te Belh gibi merkezi bölgelerde kuruldu. Bu bölgeler İslam coğrafyasının dört bir yanından gelen öğrenci ve âlimlerin ikamet ettiği yerler haline geldi. Medreselerde uygulanan müfredat, öğrenciler ve âlimler arasında ortak bir ilim dilinin oluşmasına katkı sağladı. Selçuklular, tarih boyunca ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin yürütüldüğü medreselere büyük önem verdi. Kurdukları medreseler, sonraki dönemlerde inşa edilen benzer eğitim kurumlarına da örnek teşkil etti. Tuğrul Bey (ö. 455/ 1063) döneminde ilk medrese Nişâbur'da kuruldu, medreselerin tam olarak yaygınlaşması ise Alparslan ö. 465/ 1072) dönemine denk gelmektedir. Camilerde ders veren âlimler ve onların öğrencileri için vakıf kurma yöntemiyle oluşturulan ilk medrese Bağdat'taki Nizamiye Medresesidir. Daha sonra Bağdat Nizamiye Medresesi örnek alınarak ülkenin çeşitli bölgelerinde medrese yapımına devam edildi. (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 966-967).

İsfahan, Rey, Nişâbur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul, Harged, Bûşenc ve Amul şehirlerinde kurulan ilk medreselerde yine Nizamiye adıyla eğitime devam etti. Bu medreseler aynı zamanda ilmin ve âlimlerin koruyuculuğunu yaptı. Çünkü Selçuklular din adamlarına önem verip, onlara karşı cömert davrandı. Âlimler de devletin kendilerini desteklemesi sonucu çalışmalarında süreklilik ilkesini geliştirdi. Bağdat, Tûs, İsfahan, Herat ve Belh gibi şehirlerde kurulan bu büyük medreseler öğretim kurumlarını hızlıca geliştirdi (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 966-967).

Sultan Sencer (ö. 552/ 1157) döneminde ise Belh gibi önemli kültür merkezinde ilmi tartışmalar yapıldı ve bu tartışmalara halktan herkesim katılabilirdi (Piyadeoğlu, 2008: 206). Sencer döneminde hoşgörü ilkesini benimseyen Selçuklular ilmî münazaralar gerçekleştirdi. Bu münazaralar Merv, Belh ve başka kültür merkezlerinde kadınlarında katıldığı oturumlar halinde gerçekleştirildi ve bir gelenek haline geldi (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 968). Sultan Sencer, edip, şair ve âlimleri himaye edip kollardı. Sencer halkın şikayetlerini dinledi, din âlimlerine hürmet etti, onlara yakınlık gösterdi ve herkese adaletle hükmetti. Sencer bazı kaynaklarda Sultan Melikşah (ö. 485/ 1092) ile birlikte örnek hükümdar kategorisinde gösterildi. Sencer döneminde Büyük Selçuklu devlet teşkilatı en ileri seviyeye ulaştı ve Münşeât Mecmualarının birçoğu da bu döneme aittir (Özaydın, 2009: 511).

Nizamiye Medreseleri yapılırken özellikle uygun coğrafi konumlara dikkat edilip gelişigüzel bir yere yapılmadı. Medrese yapılabilecek beldelerin yanında o beldede ders verebilecek bir ilim adamının bulunması gerekmekteydi. Nizamiye Medreselerinin yapıldığı şehirler şöyledir: Bağdat, Belh, Nişâbur, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Amul, Musul, Fûsenc, Harcird, Rey, Ceziretü İbni Ömer, Zebîd, Huzistan

Belhli ve Belh Nizamiye Medreselerinde Eğitim Alan Âlimlerin İlmi ve Kültürel Hayata Etkisi

The Impact of the Scholars Educated in Balkh and Balkh Nizamiye Madrasahs on Scientific and Cultural Life

ve Zahir (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 1375). Nizamiye Medreselerinde devlet için yetişmiş adli, dinî, mali ve bürokratik alanlarda çalışacak insanlar eğitim aldı. Nizamiye Medreselerinden mezun olan öğrenciler devletin yüksek mevkilerinde yetkili kimseler olarak çalıştı. Her dönem hâkimiyet kazanan hükümdarlar ve devlet adamları medrese açarken kendilerine Nizamiye Medreselerini örnek aldılar. Selçuklular sadece Şâfiî mezhebine göre eğitim yapan Nizamiye Medreselerini değil Ortodoks mezheplerine ait medreseleri de destekledi. Buradaki amaçları mezhep birliği sağlamak ve yıkıcı mezheplerin dışındaki bütün görüşleri desteklemektir (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 1375). Belh'te kurulmuş olan Nizamiye Medresesi'nin Şâfiî geleneğine göre eğitim vermesinden dolayı Sünnî olmalarına rağmen Hanefiler burada ders veremediler. Medresenin müderrisleri Belhli fakihlerden ziyade farklı şehirlerden getirilen Şâfiî fakihlerdi (Piyadeoğlu, 2008: 118; Kara, 2003: 67).

Horasan bölgesinde Nizamiye medreselerinin dışında Nişâbur, Herat, Belh ve Merv şehirlerinde başka medreselerde eğitim faaliyetlerinde kullanıldı. Belh şehri özellikle eğitim merkezi olması açısından önem taşıdı. Şehirde Nizamiye Medresesinin yanı sıra Tekişi Medrese-i Kuze, Mescid-i Ser-i Seng adında başka medreselerde bulunuyordu (Piyadeoğlu, 2008: 205-206).

İslâm'ın kabulünden sonra Belh'te artık yeni bir dönem başladı. İslâm'ın daha iyi öğrenilmesiyle dini anlamda yeni çalışmalar yapıldı. Belh'te birçok müfessir, muhaddis, kelamcı, fakih, sûfî, coğrafyacı ve diğer ilim alanlarında birçok âlimler yetişti. Bu âlimler daha sonra farklı coğrafyalara gidip İslâm'ı yaydılar ve böylelikle Belh, diğer İslâm merkezleri gibi önemli bir konuma yükseldi. Şehir İslâm kültürü ve medeniyeti için önem arz etti. Belh birçok devlete başkentlik yaptı ve onların din, ilim ve kültür merkezi de oldu (Mahdi, 2011: 240).

Belh nüfusunun dörtte birini din adamları, fakihler, öğrenciler ve aileleri oluşturdu. Nizâmülmülk vezir olmadan önce Belh'te divan işleriyle görevlendirildi ve şehrin ilmî ve içtimaî açıdan gelişmesi için çalıştı. Nizâmülmülk vezir olduktan sonra Belh'te Belh Nizamiye Medresesi'ni kurmak istedi (Yeşildurak, 2022: 120). Tam olarak yapılış tarihi bilinmese de elimizde bulunan tek kesin bilgiye göre Ebû Ali Hasan b. Ali Vahşi el-Belhî'nin (ö. 1078) ömrünün sonlarına doğru yapıldığı bilinmektedir. Bu medrese hakkında bazı müderris, muhit ve öğrenci isimleri dışında başka bilgilere günümüzde ulaşamamaktadır (Yeşildurak, 2022: 120-121).

Belh şehrinde Moğol istilasından önce 400 adet medrese bulunduğu bilinmektedir (Mahdi, 2011: 2232). Belh Nizamiye Medresesi miladî 1153 yılında Oğuzların saldırıları sonucunda harap oldu ve Moğolların Belh'i ele geçirmesiyle bölge tamamen boşaltıldı. Medrese ise yıkıma uğradı ve içerisindeki kaynaklar, tarihi eserler kitaplar yok oldu (Yeşildurak, 2022: 120-121).

1. Belh Nizamiye Medresesi Müderrisleri ve Öğrencileri

Büyük Selçuklular döneminde öğrenci ve müderrislerin neredeyse tamamına yakını uzun ve zor ilmî yolculuklar yaptı. Bu müderris ve öğrencilerden bazıları gittikleri bölgelerde kalıcı oldu. Bundan ötürü bazı âlimler doğdukları bölgelerden farklı bölgelerde müderrislik yaptı. Belh Nizamiye Medresesi'nde de farklı bölgelerde doğmuş, Belh'te müderrislik yapan âlimler bulunmaktaydı (Yeşildurak, 2022: 165). Bu âlimler; Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ahmed b. Ca'fer el-Belhî (ö. 1078), Ebû'l Kâsım Abdullah b. Tâhir b. Muhammed Şehfûr el-İsferâyînî et-Temîmî (ö. 1095), Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Tâhir (ö. ?), Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Belhî (ö. 1108), Ebû'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem es-Senâ'î (ö. 1131?), Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. el-Leys et-Talûkanî (ö. 1142), Ebû Sa'd Âdem b. Ahmed b. Esed el-Herevî Sâbık ez-Zeker (ö. 1142), Ebû'l-Fütûh Nasrullah b. Mansûr b. Sehl ed-Dûvînî (ö. 1152), Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Belhî (ö. 1161), Reşîdüddîn Muhammed Vatvât b. Muhammed el-Ömerî el-Fârûkî (ö. 1177), Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir Esîrûddîn-i Ahsiketî (ö. 1181), Bahâeddin Veled (ö. 1231), Katran b. Mansûr-ı Tirmizî (ö. ?) ve Ebû'l-Mehâsin el-İsferâyînî et-Temîmî (ö. ?)'dir.

1. Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ahmed b. Ca'fer el-Belhî (ö. 1078): Aslen Vahş şehrinde doğdu. Irak, Cibâl, Şâm ve Mısır'da eğitim aldı. Daha sonra kendi doğduğu topraklara döndüğünde

Nizâmülmülk'ün isteğiyle Belh Nizamiye Medresesi'nde görev yapmaya başladı. el-Eczâü'l-vahşiyât isimli eseri vardır (Piyadeoğlu, 2008: 194-195).

2. Ebû'l Kâsım Abdullah b. Tâhir b. Muhammed Şehfûr el-İsferâyînî et-Temîmî (ö. 1095): İsferâyîn'de doğdu ve ilk ilim tahsilini ailesinden alıp sonrasında Nîşâbur'a gitti. Nîşâbur'da Abdülgâfir el-Fârisî, Ali b. Muhammed et-Tırâzî (ö. ?) ve Abdurrahmân en-Nusrevî (ö. ?) 'den hadis semâ etti. Belh'te yaşadığı dönemlerde Ebû Mansûr el-Bağdâdî ve Nâsirü'l-Ömer'den ilim tahsil etti. Belh'te önemli bir konuma ulaştı ve Nizamiye Medresesi'nde ders verdi. Zengin ve cömertti. 1095 yılında Belh'te vefat etti (Yeşildurak, 2022: 121).
3. Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ebû'l-Kasım Abdullah b. Tâhir (ö. ?): Fakih, münâzir ve vaizdi. Babasının ölümünden sonra Belh Nizamiye Medresesi'nde ders verdi (Yeşildurak, 2022: 121).
4. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Belhî (ö. 1108): Belhli olup Nizamiye Medresesi'nde müderrislik yaptı (Piyadeoğlu, 2022: 195).
5. Ebû'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem es-S Senâ'î (ö. 1131?): Köklü bir aileye mensuptu ve iyi bir eğitim aldı. Eserlerinin büyük bir bölümünü Belh şehrinde yazdı fakat daha sonra Karnâme-i Belh isimli ilk mesnevisinde âlim ve şairleri hicvettiği için şehirden ayrılmak zorunda kaldı (Yeşildurak, 2022: 199).
6. Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. el-Leys et-Talûkanî (ö. 1142): Fakih, mutasavvıf ve usul âlimi olup Belh Nizamiye Medresesi'nde hocalık yaptı. Sübkî, onun bazı eserlerinin nüshalarının zeyllerinde “el-Leys” nisbesini gördüğünü aktarmaktadır. 1142 Mart ayında vefat etti (Yeşildurak, 2022: 122).
7. Ebû Sa'd Âdem b. Ahmed b. Esed el-Herevî Sâbık ez-Zeker (ö. 1142): Aslen Heratlı olup Belh şehrinde yaşadı. Nahiv, lügat ve münazarada mahir, şair ve edip bir âlim olup Belh Nizamiye Medresesi'nde Reşîdüddin Vatvât onun öğrencisiydi. Nizamiye edresesi'nin en eğlenceli karakterine sahipti ve şiirlerinde heyecanlı bir üslup kullandı. 1142 Mart ayında Belh'te vefat etti (Yeşildurak, 2022: 122).
8. Ebû'l-Fütûh Nasrullah b. Mansûr b. Sehl ed-Dûvînî (ö.1152): Bağdat'ta İmam Gazali'nin öğrencisiydi ve ondan fıkıh öğrendi. Önce Horasan'a gelip Merv ve Nîşâbur'da ikamet etti. Birçok ünlü âlimden dersler aldıktan sonra Belh'e geldi ve Belh Nizamiye edresesi'nde hocalık yaptı. 1152 Ocak ayında Belh'te vefat etti (Yeşildurak, 2022: 122-123).
9. Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Belhî (ö. 1161): İsminden anlaşıldığı üzere Belhlidir ve döneminin meşhur olan bir Şâfiî fakihidir. Eğitimci kişiliğiyle ilk önce Belh'te Râ'ûm mescidinde sonra Nizamiye edresesi'nde müderrislik yaptı. Fıkıh ve usul ilminde iyi olmasının yanında birçok ilimde de bilgi sahibi olup 1161 yılının Ocak ayında vefat etti (Yeşildurak, 2022: 122).
10. Reşîdüddîn Muhammed Vatvât b. Muhammed el-Ömerî el-Fârûkî (ö. 1177): Aslen Belhlidir ve Belh Nizamiye edresesi'nde eğitim gördü. Ebû Sa'd Sâbık ez-Zeker ve Şeyh Ebû Sa'd Âdem b. Ahmed el-Herevî'nin öğrencisiydi. Hayatının büyük bir bölümünü Hârizm'de geçirdi. Hârizm'de Zemahşerî'nin öğrencisi oldu. Arapça ve Farsça yazdığı eserleri sebebiyle büyük bir üne ulaştı. Kendi döneminin şair ve belâgat sahiplerinin üstadıdır. Çeşitli şehirlerden âlimler ve şairler onunla beraber ilim yapmak için yanına geldi. Sadece şairlik yönüyle bilinmez yüksek rütbe ve mevkilere de çıktı. Üslubunun sert olmasından dolayı bazı şairlerce sevilmedi ve hicvedildi. Küçük boylu ve sivri dilli olmasından dolayı ona *Vatvât* ismi verildi. Sultan Sencer döneminde bir beytinde “Atsız saltanat tahtına çıktı. Selçuk ve Selçuk hanedanı devleti sona erdi.” sözleri üzerine Sencer sinirlendi ve onun yedi parçaya bölünüp öldürülmesini emretti fakat daha sonra bu kararından vazgeçti. 1177 yılında vefat etti. Eserleri arasında bulunan *Hadâyiku's sihr* onun en önemli eseri olup şiir, kitâbet, istifa ve teressül sanatı hakkında da eserleri vardır (Yeşildurak, 2022: 203).

11. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir Esîrüddîn-i Ahsiketî (ö. 1181): Aslen Ahsiketlidir. İlim öğrenmek için Belh şehrine geldi ve burada uzun süre yaşamını sürdürdü. Oğuzların Sultan Sencer'i esir ettiği yıllarda Horasan'da bulundu. Kendine ait Divan'ı vardır ve ilmî olarak tüm bilgileri kasidelerinde yazmaktadır (Yeşildurak, 2022: 203; Devletşah, 1977: 130-135).
12. Bahâeddin Veled (ö. 1231): Aslen Belhlidir ve babası Belh'in en büyük âlimlerinden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmîdir. Küçük yaşından itibaren dini ilimler, hikmet ve tasavvuf alanında eğitim aldı. Belh halkı onun ilmîne çok güvenirdi ve o vaaza başladığında etrafına toplanırlardı. Daha sonra kendisini Sultan Muhammed kıskanmaya başlayınca, Bahâeddin ona kırıldı ve 1208'de müridleriyle beraber Belh'ten çıktı. Rum diyarında talim ve terbiyesiyle dönemin âlimlerinin en büyüğü oldu (Şahinoğlu, 1991: 462).
13. Katran b. Mansûr-ı Tirmizî (ö. ?): Aslen Tirmizli olup Belh şehrinde yaşadı. Sencer döneminde Belh'in valisi Emir Muhammed b. Kamac adına Kavsnâme'yi yazdı. Dönemin pek çok şairi onun öğrencisi olmasından dolayı o, şairlerin ustası olarak bilinirdi. Örneğin Enverî, Reşîdî Semerkandî, Ruhî, Levâyhî, Şems-i Simkeş, Adnânâ, Küser-i Humhâne ve Belh-Mâverâünnehir'de yetişen birçok şair onun kendi öğrencileri arasındaydı (Yeşildurak, 2022: 207; Devletşah, 1977: 106). O döneminin sadece doğa ve ilim alanında değil her alanda en iyi şiirleri yazan şairiydi (Devletşah, 1977: 106).
14. Ebû'l-Mehâsin el-İsferâyînî et-Temîmî (ö. ?): Faziletli ve güvenilir bir münâzır ve fakihdir. İlmî seyahatlerde bulundu ve Belh Nizamiye Medresesi'nde semâ yoluyla hadis dinledi ve bir süre hocalık yaptı (Yeşildurak, 2022: 124).

Nizamiye Medreselerinde hocalara ücret verildi. Öğrencilerin ise yeme içme ve barınma ihtiyaçlarını ücretsiz bir şekilde vakıflar karşıladı. Böylelikle eğitim alması mümkün olmayan öğrenciler de eğitim aldı (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 154). Belh'te hadis, tefsir, felsefe, coğrafya, fıkıh ve tıp gibi alanlarında âlimler yetişti ve bu âlimler daha sonra Bağdat ve Dımaşk gibi önemli ilim şehirlerine dağıldı. Bu âlimlerin İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli katkıları vardı (Yazıcı, 1992: 411). Belhli birçok âlim, şair ve sûfi ünü ile tanınmaktaydı. Birçok yazar Belh şehrinin ilim ve medeniyet tarihindeki önemli konumundan dolayı şehir hakkında eser yazdı (Mahdi, 2011: 233). Ekleme gerekir ki Arap ilim tarihinde Belhli âlimlerin doğrudan katkısı olduğu gibi İran medeniyet tarihi bakımından da yine Belh'in önemi büyüktü (Erkin, 2005: 77). Şimdi Belh'te dünyaya gelen veya şehirde yetişen âlim, şair ve sufileri inceleyelim (Yazıcı, 2003: 411).

2. Belh'te Bulunan Âlimler

Belh halkı ilim, edebiyat, fıkıh gibi zor ilimlerle ilgilenmişlerdir. İstahrî'ye göre Horasan'da en fazla âlim, fakih ve ulema Merv ve Belh'te yetişmiştir (İbn Havkal, 2014: 296). Selçuklular döneminde Belh şehrinde yetişen ve Belh şehrinde bulunan ünlü âlimler şunlardır (Güzel, Çiçek & Koca, 2002: 1293): Ahmed el-Velvalicî (ö. 1048), Nâsır-ı Hüsrev (Ebû-Muîneddin Nâsır-ı Hüsrev-i Kubâdyâniyyünü'l-Mervzî) (ö.1073?), Ebû Ali Vahşî el-Belhî (ö. 1078), Es'ad b. Muhammed b. İsmail b. Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. ?), Ebû Hâtım İsfizârî (ö. 1121'den önce), Muhammed el-Hasan el-Zali (ö. 1123), Ebû'l-İshak İbrahim b. Osman b. Muhammed eş-Şebîhî (ö. 1130), Ebû'l-Mecid Hakîm Mecdûd b. Âdem es-Senâi el-Gaznevî (ö. 1131), Ömer Hayyâm (ö. 1132?), Muhammed Aşburgani (ö. 1141), Ebû Saîd Muhammed b. Ali (ö. 1141), Ebû Sa'îd Muhammed b. Ali et-Tehhân (ö. 1142), Şerefüzzaman Seyyid Muhammed b. Yûsuf el-Îlâkî (ö. 1142), Ebû'l-Feth Zahiruddîn Abdurreşîd b. Ebû Hanîfe Abdurrezzâk el-Velvalicî (ö. 1146), Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Burhâneddîn Ali b. Muhammed el-Belhî el-Hanefî (ö. 1153), Ömer b. Mahmud el-Belhî (ö. 1164), Ebû's-şucâ ' Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Belhî (ö. 1167), Evhâdüddîn Muhammed (Ali) b. Muhammed b. İshâk el-Ebîverdî Enverî (ö. 1189?), Muhammed Zahid el-Belhî (ö. 1189), Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. ?), Muhammed b. Ali el-Ebrişemî (ö. ?).

1. Ahmed el-Velvalicî (ö. 1048): Hanefî mezhebine mensuptur ve Horasan'ın önemli fakihlerindendi. Âlim ve imamları ağır bir şekilde eleştirdi. Riyazete önem verip aklını kaybetti (Piyadeoğlu, 2008: 215). Merv ve Serahs arasında öldürüldü (İbnü'l-Esir, 1991: 413).
2. Nâsır-ı Hüsrev (Ebû-Muîneddin Nâsır-ı Hüsrev-i Kubâdyâniyyünü'l-Mervzî) (ö. 1073?): 1004 yılında Horasan bölgesinin Belh şehrinin Kubâdiyan kasabasında dünyaya geldi. Hayatının büyük bir bölümünü Belh'te geçirdi. Buna kanıt olarak Sefernâme isimli eserindeki sözleri "Ey ikindi yeli, Belh ülkesinden geçersen evime uğra, nasıllar? Bir sor, bir araştır bakalım" sözleri gösterilebilir (Azamat, 2006: 1). Zekeriyâ-İbn-i Muhammed-el-Kazvini'den naklen Abdülvehhab Tarzî, "Âsârü'l bilâd" isimli eserin demgan maddesinde Nâsır-ı Hüsrev'in Belh'te padişah olduğunu, Belh halkının ona isyan ettiğini ve Belh'ten kaçarak Yemgan'da sihirle yaptırdığına inanılan güzel ve sağlam kaleye sığındığını ifade etti. 11. Yüzyılda İran edebiyatında çok önemli bir konumda bulundu. Nâsır-ı Hüsrev'in babası devlet dairesinde çalıştığından dolayı o da ailesi gibi bürokrasi ve ekonomi eğitimi aldı. Yirmili yaşlarında Belh'te kâtiplik görevinde bulundu ve 1040 yılında Selçuklu hizmetinde çalışmaya başladı. Onun Sefernâme isimli eserinin başında "Ben kâtipliği iş edinmiştim. Padişaha ait mallara ve işlere bakan bir adamdım. Divan işleriyle uğraşırdım." sözlerini söylemektedir. Selçuklu hizmetindeyken sarayda önemli bir konumda bulunmaktaydı, içki meclisleri dahi onsuz kurulmazdı fakat ilerleyen yaşlarında kâtiplik görevini bırakıp ruhani hayata yönelip hacca gitti. Hac dönüşünde ise İsmailî mezhebine girdi ve Fatimî halifesinin Horasan'daki dâisi oldu. O, Belh ve Horasan'a olan hasretini "Bu hor ve hüzünlü garip tarafından Horasan'a kim sorar ki: Bensiz halin nasıl? Sen, bensiz perişan bir hale düşmediysen bile, ben, sensiz fena bir haldeyim" şiiriyle dile getirdi. Horasan'da yazmış olduğu şiirlerde "Huccet, sefir, me'mur, me'zun" mahlaslarını kullandı (Hüsrev, 2002: 1; Azamat, 2006: 395). Bu görevi almasından dolayı Belh'e döndü ve Bâtınî mezhebini yaymaya başladı. Siyasi güçler onu Karatî, mülhid ve Râfizî diye adlandırdırca onlara dini propaganda içerikli şiirlerle cevap verdi. Söylediği şiirlerde Selçuklulardan önceki hanedanların iyi olduğunu belirterek onları hasretle andı. Abbâsî halifeleri ve Selçuklu haneden üyelerini ise dev ve fıravuna benzetirdi. Çağrı Bey döneminde ünlenmeye başlayan Nâsır-ı Hüsrev Alparslan döneminde de sıkı bir gözleme alındı ve kesin olarak bilinmemekle birlikte 1073 yılından sonra öldü (Azamat, 2006:395-397).

Büyük Selçuklular edebi hayatta Sünnî düşünceye bağlı olduklarından dolayı Bâtınîlik düşüncesi taraftarı olan Nâsır-ı Hüsrev'i iyi bir şair olmasına rağmen ona gereken değer verilmedi. Onun devlet hanedan üyelerini yermesi ve Bâtınîlik düşüncesini yaymasına karşılık hanedan ve devlet üyelerinin onu desteklememesi oldukça normaldi. *Risâletü'n-nedâme fî zâdi'l-kıyâme* isimli eser Nâsır-ı Hüsrev hakkında yazılmış bir otobiyografi eseridir. Bu metni Takıyyüddin el-Kâşî Farsçaya tercüme etti ve tezkiresinin sonuna ekledi. Sefernâme isimli eserinde Horasan bölgesinden başlayıp Selçuklu coğrafyası dâhilinde bulunan şehirlere yaptığı yolculukları ve gördüklerini aktardı. Gittiği her şehirde halkın yaşayışı, etnik yapısı, konuşulan diller, ticari hayatı, tarım ürünleri, çarşılar, camiler, türbeler ve mimari yapılar hakkında bilgi verdi. Bir nevi bir coğrafi kaynak niteliğindedir. Onun hayatının yedi yıllık dönemi (1045-1052) hakkında bilgiler içerir. Selçuklu tarihi açısından en önemli eseri Sefernâme olup diğer eserleri arasında *Divân*, *Sa'âdetnâme*, *Güşâyîş ü Rehâyîş*, *Câmi 'u'l-Hikmeteyn*, *Zâdü'l-müsâfirîn*, *Rûşenâ'inâme*, *Vech-i dîn* ve *Hânü'l-ihvân* bulunmaktadır (Piyadeoğlu, 2008: 22-24; Azamat, 2006: 395-397; Hüsrev, 2002: 25-27).

3. Ebû Ali Vahşî el-Belhî (ö. 1078): Nizâmülmülkten hadis öğrenmek amacıyla yaptığı uzun seyahatler ve yaşadığı zorlukları anlattıktan sonra onun için Belh Nizamiye Medresesi kuruldu. Bu medresede hadis ve fıkıh dersleri verildi (Yeşildurak, 2022: 70-71).
4. Es'ad b. Muhammed b. İsmail b. Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. ?): Belh'te doğdu ve hadis ilminde ün kazandı (Piyadeoğlu, 2008: 214). Belh şehrinde önemli eserler olarak Muhammed b. Ukayl el-Belhî "Tarihu Belh", Ebû Zeyd el-Belhî "Feza'ilü Belh", Şeyhülislam İbrahim b. Ahmet "el-Mu'cemü'l-kebir fî'ulemâ-i Belh", Şeyhülislam Yunus b. Tahir "el-Behce", Ebû Halef

- Muhammed b. Abdümelik et-Taberi “Sülvetü’s-sabirin”, Nasirüddin Muhammed b. Yusuf es-Semerkindi “Târihu Belh” eserlerini yazdı (Yazıcı, 1992: 411).
5. Muhammed b. el-Hüseyin es-Simincânî (ö. 1110-1119?): Ebû Ca’fer olarak bilinmekte olan fakihlerden birisidir. Fıkıh ilmini öğrendikten sonra imla ilmini öğrenmek için Belh’e gitti. Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde üne kavuştu. Belh’te vefat etti (Piyadeoğlu, 2008: 220).
 6. Ebû Hâtim İsfizârî (ö. 1121’den önce): Asıl adı Ebû Hâtim Muzaffer b. İsmâil İsfizârî’dir. Ağırlık teknolojisi, matematik, mekanik ve astronomi bilimlerinde eserler yazdı. İbnü’l-Esîr’e göre “Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşâh, 1074-1075 yıllarında Yezdücerd Takvimi’nde bulunan hataları düzeltmek ve kendi adına bir rasathane kurmak için ünlü vezir Nizâmülmülk’ün de desteği ile astronomi bilginlerini İsfahan’da bir araya toplamıştır.” (İbnü’l-Esîr, 1991: 97). Bu toplantıda Belh şehrine giden ve orada eğitim alan Ömer Hayyâm da bulunmakla birlikte toplam sekiz kişi vardı. Ebû’l-Muzaffer el-İsfizârî Horasan, Herat ve Belh şehirlerinde bulundu (Kaya, 2018: 112-113).
 7. Ebû’l-İshak İbrahim b. Osman b. Muhammed eş-Şebîhî (ö. 1130): Aslen Gazneli olup, Belh’te yaşadı. Bir süre müderrislik yapmak için Merv Nizamiye edresesi’nde kaldıktan sonra tekrar Belh’e döndü. Türkler hakkında kasideleri bulunmaktadır (Piyadeoğlu, 2008: 196).
 8. Ebû’l-Mecid Hakîm Mecdûd b. Âdem es-Senâî el-Gaznevî (ö. 1131): Çocukluk ve gençlik yıllarını Gazne’de geçirmiş olan meşhur şair esas dönüşümünü Belh’te yaşadı. Vaktinin büyük bir bölümünü halvet ve uzlet halinde geçirdi. Döneminde yazdığı eserler de züht ve uzlet gibi konularda ün kazandı. Hayatının son dönemlerinde mesneviler yazdı. Herat, Serahs ve Nişâbur bölgelerinde sûfilerle tanıştı. 1112 yılında Belh’ten Serahs’a gitti ve Horasan kadısının yanında bulundu. En önemli özelliği Horasan’ın ilk sûfisidir (Yeşildurak, 2022: 185-186).
 9. Ömer Hayyâm (ö. 1132?): Büyük Selçuklu döneminin en önemli bilim adamlarındandır ve asıl adı Ebû’l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhîm el-Hayyâm’dır. Horasan eyaletinin Nişâbur şehrinde dünyaya geldi. Hayatının ilk dönemlerinde Belh, Tûs ve Merv’de ikamet etti. Onun şiirlerinin yanı sıra mensur eserleri de önemli bir konumdadır (Piyadeoğlu, 2008: 248). Döneminin en büyük astronomi âlimlerindendir. Eğitim hayatının büyük bir kısmını Nişâbur ve Semerkand’ta geçirmiş olmasına rağmen genç yaşta bilim, kültür ve sanat merkezi olan Semerkand, Buhara ve Belh’e gitti. Belh şehrinde Şeyh Muhammed el- Mansûrî’den matematik dersi aldı. Eğitim hayatında Belh şehrinin de payı vardır. Felsefe, astronomi, matematik, cebir, kimya, geometri, fizik, tıp, edebiyat, musiki, dil, fıkıh, tarih ve kırâat alanlarında çalıştı (Kaya, 2018: 113-117).
 10. Muhammed Aşburgani (ö. 1141): Belh Cuma Camii hatibidir (Azad, 2013: 123).
 11. Ebû Said Muhammed b. Ali (ö. 1141): Sencer döneminde Belh’te yaşadı ve Belh’te ölen bir doktordur. Çalışma alanı özellikle Basûr hastalığıdır (Piyadeoğlu, 2008: 236).
 12. Ebû Sa’îd Muhammed b. Ali et-Tehhân (ö. 1142): Beyhak asıllıdır ve Nişâburda doğdu ancak hayatının büyük bir bölümünü Belh’te geçirdi. Çok sayıda eser ve şiiri vardır. Eserlerinde genellikle tıpla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Kitabü’l-bevâsir isimli eseri vardır (Yeşildurak, 2022: 224).
 13. Şerefüzzaman Seyyid Muhammed b. Yûsuf el-İlâkî (ö. 1142): Sultan Sencer döneminde yaşamış olan önemli bir hekimdir. Birçok aklî ilimle ilgili eserler telif etti. Edebiyat, tefsir ve matematiği iyi seviyede bilirdi. Eserlerini genellikle Arapça ve Farsça yazdı. Alâüddin b. Kamac’ın hizmeti altında hayatının bir döneminde Belh’te bulundu ve 1142 yılında Katvan savaşında öldürüldü. Mecmu’ *fi’t-tubb*, *Kitâbü’l-esbâb ve’l-alâmât*, *el-fusûl el-İlâkiyye*, *Kitabü’l-levâhık*, *Dost-nâme*, *Sultan-nâme* ve *Kitab fi’l-adedi’l-vefk* isimli eserleri vardır (Yeşildurak, 2022: 224).
 14. Ebû’l-Feth Zahirüddîn Abdurreşîd b. Ebû Hanîfe Abdurrezzâk el-Velvâlicî (ö. 1146): Velvalic’te doğdu. Belh, Buhara ve Semerkand gibi önemli şehirlerde eğitim aldı. Fatâva’l-velvâlicî adlı eseri vardır (Piyadeoğlu 2008: 224).

15. Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Burhâneddîn Ali b. Muhammed el-Belhî el-Hanefî (ö. 1153): Belh'e bağlı Toharistan'ın köylerinden birinde dünyaya geldi ve asıl adı Ali'dir. Buhara'da bulunan imamlardan fıkıh öğrendi. Mekke, Bağdat muhaddislerinden hadis dinledi ve Dımaşk'a gitti. Bâbü'l-Berîd'de bulunan Sâdriyye medresesinde müderrislik yaptı ve vaaz verdi. Daha sonra bu medrese Belhîyye Medresesi olarak anıldı. Emir Tarhân'ın kendi evinde Burhâneddîn için bir medrese yapıldı ve burada ders verdi. Hâtun mescidinde de ders verdi. Çevre bölgelere ilmi seyahatler düzenledi ve hadisler dinledi. 1153 yılında Dımaşk'ta vefat etti (Yeşildurak, 2022: 157; Piyadeoğlu 2008: 225).
16. Ömer b. Mahmud el-Belhî (ö. 1163-1164): Şiirlerine ve Belh'te kâdılkudâtılık yaptığına bakıldığında iyi bir öğrenim gördüğü anlaşıldı. Kadılık görevinde Kadî Şüreyh'e, şiir ve nesir yazımında döneminin Ebû İshâk es-Sâbiî ve Ebû Nüvâs'ı olarak adlandırıldı. Kadı Hamîdüddin olarak da bilinmekteydi. Asıl ününü el-Hemedânî ve Harîrî'nin Arapça makamelerinin etkisi altında yazmış olduğu Farsça "Makamât" adlı eserinden aldı. Nizâmî-i Arûzî, 1156-1157 yıllarında yazmış olduğu Çehâr Makalesinde bu eserden bahsettiğine göre müellif 1156'da yazmaya başladığı kitabını bir yıl içinde tamamladı. Eser tam olarak 24 konu ile ilgili 23 makama ve bir hâtıme olacak şekilde ele alınmaktaydı (Piyadeoğlu, 2008: 24). Farsça yazdığı eserlerinde kafiyeli, zor bir üslup yöntemini kullandı. Belh şehri hakkında kimin yazdığı belli olmayan bir hicivin Enverî'ye atfedilmesi sonucu Enverî Hamîdüddin'e sığındı ve kendi döneminin en büyük şairi olan Enverî'nin takdirini kazandı (Piyadeoğlu, 2008: 24). Hamîdî'nin eserleri arasında Vesiletü'l-'ufât ilâ ekfi'l-kifât, Hanînü'l-müstecîr ilâ hazreti'l-mücîr, Ravzatü'r-rızâ fî medhi Ebi'r-Rızâ, Kadhu'l-mugannî fî medhi'l-mu'annî, el-İstigâse ila ihvâni's-selâse, Münyetü'r-râci fî cevheri'tâci ve Sefernâme-i Merv vardır (Yazıcı, 2003: 417).
17. Ebû's-şucâ' Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Belhî (ö. 1167): İlk dönemlerde el-Bistâmî olarak bilinirdi fakat daha sonra Belhî nisbesini aldı. İlk eğitimini babasından gördü. Daha sonra ise önemli âlimlerden hadis ve fıkıh ilimlerini öğrendi. Müftü, münazaracı, müfessir, vaiz, edip ve şair kişiliklerine sahipti. Belh'te vefat etti (Piyadeoğlu, 2008: 234).
18. Muhammed Zahid el-Belhî (ö. 1189): Belh Cuma Camisi hatibi Muhammed Aşburgani'nin hocasıydı. Hatiblerin hatibi ünvanı taşımaktaydı ve büyük bir imam-hatipti (Azad, 2013: 123).
19. Evhadüddîn Muhammed (Ali) b. Muhammed b. İshâk el-Ebîverdi Enverî (ö. 1189?): Asıl adı Evhadüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî-i Ebîverdi'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte şairliğiyle övgüler topladı. Döneminde hiç kimse onun kadar iyi şair olamadı. Sultan Sencer'in methiyecisidir ve Oğuz lideri Tuti Bey için de şiirler yazdı. Felsefe, kelâm, mantık, riyâziyyât edebiyatı, astronomi ve astroloji alanlarında çok iyi bir eğitimi vardır. Şiirlerinde Enverî mahlasını kullandı. (Daha önceleri Hâverî mahlasını kullanmaktaydı fakat hocasının isteği üzerine Enverî mahlasını kullandı.) Enverî, astroloji bilgisine güvenerek 1186 yılında Merv'de bulunduğu sırada büyük bir fırtına çıkacağına dair farklı kehanetlerde bulundu fakat bunlar gerçekleşmedi. Bu kehanetleri yüzünden tepkiyle karşılandı ve Belh'e kaçtı. Belh'te ise Belh halkını hicveden Harnâme isimli manzumenin onun üstüne atfedilmesi üzerine Belh sokaklarında kadın kılığında dolaştırıldı ve Kâdü'l-Kudât Ebû Bekr Hamîdî onu kurtardı. Gazel, kaside, rubai ve kıtalar bulunan Divan'ı en önemli eseridir. Divan'ında 322 tane gazel vardır. 1189 yılında Belh'te vefat etti (Kaya, 2018: 137-138; Devletşah, 1977: 125-130; Yeşildurak, 2022: 204-205; Paul, 2018: 325; Azad, 2013: 131).
20. Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. ?): 11. Yüzyıl astronomi âlimlerindendir ve el-Medhâl fî ilm-i nücum isimli eseri vardır (Yeşildurak, 2022: 220).
21. Muhammed b. Ali el-Ebrişemî (ö. ?): Aslen Nişâburludur ve Sultan Tuğrul b. Muhammed'in hasta olduğu dönemde onu Belh'te tedavi eden bir hekimdir (Yeşildurak, 2022: 230).

Belh şehrinde yaşayan ve Belh şehrinde doğup büyüyen âlimler çeşitli alanlarda eğitim aldı. Aldıkları eğitim doğrultusunda şehrin ilmi, kültürel ve sosyal yapısına katkılar sundular. Şehre olan katkıları

sadece bu alanlarla sınırlı kalmayıp şehrin sanatsal yapısında katkı sundular. Şehrin sanatsal yapısı hakkında şunlar söylenebilir.

3. Belh Şehrinde Sanat

Belh şehrinde eğitim alanında el sanatlarına da ayrı bir önem verildi. Bunlar arasında hat sanatı, resim, çinicilik vb. alanlar bulunmaktadır. Bu el sanatları mimarimizde pek çok alanda kullanım alanı buldu. Hat sanatını edipler, şairler, tarihçiler, coğrafyacılara, hadis, fıkıh ve tefsir ilmiyle ilgilenenler eserlerini yazarken kullandılar. Böylelikle hattatlık ve kâtiplik mesleği ortaya çıktı. Hat sanatının belirgin örnekleri Belh'in en büyük tapınağı olan Nevbahar'da bulunmaktaydı. Yine aynı şekilde Nevbahar mabedinde kaligrafler de vardı. Yine şehirde günümüze ulaşan Zadiyan köyündeki cami minaresinin üzerinde de hat sanatı vardı (Mohammadi, 2023: 148-150).

Resim sanatı ise İslâmiyetten önce Belh'te mabetlerin üzerinde kullanılmaya başladı. Mabetlerde genellikle insan ve hayvan figürleri bulunmaktaydı. İslâmîyet'in yayılmasıyla insan ve hayvan figürü bulunan mabetler yıkıldı ve yerine camiler inşa edildi. Yıkılmayan yapılar arasında sadece çiçek, doğa resmi bulunan yapılar vardır. Buna örnek olarak günümüze ulaşan Noh Kümbet Camisi verilebilir (Mohammadi, 2023: 150-151).

Şehirde yaşayan maddi durumu iyi olan aileler köşklerine ve saraylarına sanat eserleri yaptırdı. Gazneliler döneminde de köşk, saray, cami gibi yapılarda resim sanatına rastlandı. Camilerde gösterişsiz resim sanatı kullanılırken saray ve köşklere gösterişe oldukça özen gösterildi. O dönemin eserlerinden kerpiçten yapılanlar günümüze ulaşmazken tuğla ve kesme taştan yapılan binaların bir kısmı günümüze ulaştı (Mohammadi, 2023: 150).

Çini sanatı da aynı şekilde Belh'te yapıldı. Şehir çini sanatındaki başarısından dolayı Horasan'ın en güzel şehirleri arasında yerini aldı. Genellikle şehirdeki çini süslemelerinde mavi renk tonlar kullanıldı. Günümüze ulaşan Hz. Ali'ye ait olan türbenin süslemelerinde de mavi renk tonlamalar kullanıldı (Mohammadi, 2023: 151).

Sonuç

Belh ve çevresi, Selçuklular döneminde önemli bir stratejik merkezdir. Bu dönemde Belh, İpek Yolu üzerindeki önemli konumuyla hem ticaretin hem de kültürel alışverişin odak noktası oldu. Selçuklu İmparatorluğunun idaresi altında Belh, sadece coğrafi konumuyla değil, aynı zamanda idari, sosyo-ekonomik ve ilmi-kültürel açıdan da büyük gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmelerde şehirde yetişen ve eğitim alan âlimlerin katkısı vardır.

Belh ve çevresi, Nizamiye Medresesi müderrisleri ve fıkıh, edebiyat, astronomi vb. çeşitli alanlarda eğitim almış âlimlerle ön plana çıkmaktadır. Bu âlimler arasında; Ahmed el-Velvalicî (ö. 1048), Nâsır-ı Hüsrev (Ebû-Muîneddin Nâsır-ı Hüsrev-i Kubâdyâniyyünü'l-Mervzî) (ö.1073?), Ebû Ali Vahşi el-Belhî (ö. 1078), Es'ad b. Muhammed b. İsmail b. Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. ?), Ebû Hâtım İsfîzârî (ö. 1121'den önce), Muhammed el-Hasan el-Zali (ö. 1123), Ebû'l-İshak İbrahim b. Osman b. Muhammed eş-Şebîhî (ö. 1130), Ebû'l-Mecid Hakîm Mecdûd b. Âdem es-Senâî el-Gaznevî (ö. 1131), Ömer Hayyâm (ö. 1132?), Muhammed Aşburgani (ö. 1141), Ebû Saîd Muhammed b. Ali (ö. 1141), Ebû Sa'îd Muhammed b. Ali et-Tehhân (ö. 1142), Şerefüzzaman Seyyid Muhammed b. Yûsuf el-Îlâkî (ö. 1142), Ebû'l-Feth Zahiruddîn Abdurreşîd b. Ebû Hanîfe Abdurrezzâk el-Velvalicî (ö. 1146), Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Burhâneddîn Ali b. Muhammed el-Belhî el-Hanefî (ö. 1153), Ömer b. Mahmud el-Belhî (ö. 1164), Ebû's-şucâ' Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Belhî (ö. 1167), Evhâdüddîn Muhammed (Ali) b. Muhammed b. İshâk el-Ebîverdi Enverî (ö. 1189?), Muhammed Zahid el-Belhî (ö. 1189), Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. ?), Muhammed b. Ali el-Ebrişemî (ö. ?) bulunmaktadır.

Belh Nizamiye Medreselerinde eğitim gören âlimler ise; Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ahmed b. Ca'fer el-Belhî (ö. 1078), Ebû'l Kasım Abdullah b. Tâhir b. Muhammed Şehfûr el-İsferâyînî et-Temîmî (ö. 1095), Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ebû'l-Kasım Abdullah b. Tâhir (ö. ?), Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Belhî (ö. 1108), Ebû'l- Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem es-Senâ'î (ö. 1131?), Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. el-Leys et-Talûkanî (ö. 1142), Ebû Sa'd Âdem b. Ahmed b. Esed el-Herevî Sâbık ez-Zeker (ö. 1142), Ebû'l-Fütûh Nasrullah b. Mansûr b. Sehl ed-Dûvînî (ö. 1152), Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Belhî (ö. 1161), Reşîdüddîn Muhammed Vatvât b. Muhammed el-Ömerî el-Fârûkî (ö. 1177), Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir Esirüddîn-i Ahsîketî (ö. 1181), Bahâeddin Veled (ö. 1231), Katran b. Mansûr-ı Tirmizî (ö. ?) ve Ebû'l-Mehâsin el-İsferâyînî et-Temîmî (ö. ?)' dir. Belh şehrinde yetişen, Belh'in ilmi ve kültürel hayatına katkıları bulunan âlimler tespit edilmiştir.

Kaynakça

- AZAD, A. (2013). *Sacred Landscape in Medieval Afghanistan Revisiting the Fadâ'il-i Balkh*. Oxford Üniversty Press.
- AZAMAT, N. (2006). Nâsır-ı Hüsrev. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 32: 395-397.
- DEVLETŞAH, E. (1977). *Devletşah Tezkiresi*, (N. Lügal, Çev.). İstanbul: Kervan Yayınları.
- ERKİN, S. (2005). *İslâmlaşma Sürecinde Belh Şehri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- GÜZEL, H. C., ÇİÇEK, K. & KOCA, S. (2002). *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- HÜSREV, N. (1985). *Sefername*. (A. Tarzî, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- HÜSREV, N. (2002). Önsöz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- İbn Havkal (2014). *10. Asırda İslam Coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbnü'l-Esir (1991). *İslâm Tarihi İbnü'l Esîr El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İstahrî, Ebû İshak İbrahim. (1373). *Memalik-u Mesalik*. Tercüme: Muhammed b. Eshed b. Abdullah Testeri, katkıda bulunan, İreç Afşar, Mecmua-i İntişarat-ı Edebi ve tarihi, Mevkufat-ı Doktor Mahmud Afşar Yazdı. Tahran.
- KARA, S. (2003). *Mezhep Kavgaları*. İstanbul: İz Yayınları.
- KAYA, S. (2018). *Selçuklular Döneminde Astronomi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- MAHDİ, M. Y. (2011). Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri. *İstem*. 9(8): 219-241.
- METİN, T. (2020). *Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- MOHAMMADİ, A. (2023). Türk-İslam Medeniyetinin Kültür Şehri: Gazneliler Dönemi Belh'in Sanat ve Mimari Yapıları. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 8(2): 148-151.
- ÖZAYDIN, A. (2009). Sultan Sencer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 36: 507-511.
- PAUL, J. (2018). Balkh, from The Seljuqs to the Mongol Invasion. *Eurasian Studies*.
- PİYADEOĞLU, C. (2008). *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- PİYADEOĞLU, C. (2012). Horasan'ın Doğu Bölgesi: Kubbetü'l-İslam Belh (Büyük Selçuklular Dönemi). *Tarih Dergisi*. 49: 1-25.
- PİYADEOĞLU, C. (2024). *Dakikalar İçinde Selçuklular Anında Açıklanan 200 Önemli Tarihi Olay, Kişi ve Kavram*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- SHAFİQULLAH, E. (2005). *İslâmlaşma Sürecinde Belh Şehri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- ŞAHİNOĞLU, M. N. (1991). Bahâeddin Veled. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 4: 460-462.
- YAZICI, T. (1992). Belh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 5: 410-411.
- YAZICI, T. (2003). Makamât-ı Hamıdı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 27: 417.

YEŞİLDURAK, E. (2022). *Büyük Selçuklular Devrinde Horasan'da İlmî Hayat*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.